

Ara Leeke

Couperus verzamelen

- Wat verzamelen verzamelaars?
- Boekbanden van Berlage
- Couperus in Spanje
- Een Nederlandse operaheldin
- Couperiana van donateurs
- *Nippon* in Nippon

Couperus Digitaal

**Bezoek de website van
het Louis Couperus
Genootschap!**

Wat vindt u op www.louiscouperus.nl?

- **Nieuws**

Altijd het laatste nieuws over Couperus en (activiteiten van) het Genootschap

- **Tijdladder Louis Couperus**

Een biografie, bibliografie, citaten- en prentenboek in één.
Een handig, chronologisch overzicht van het leven en werk van Louis Couperus

- **Database**

Een op trefwoorden doorzoekbare database met meer dan 4000 titelbeschrijvingen van secundaire literatuur over Couperus

- **Artikelen en recensies**

Een groeiend aantal artikelen over en recensies van het werk van Couperus

- **Word donateur**

Gemakkelijk: uzelf online aanmelden als donateur

- **Volg Couperus ook op facebook, twitter en instagram**

Actuele berichten over alles rond Couperus en het Genootschap

www.louiscouperus.nl

De website van het Louis Couperus Genootschap

Inhoud

Op de omslag: een uitsnede uit een foto van Men Fong uit Padang, Indonesië: man ten voeten uit staand; één arm leunend op console met boeken tegen een geschilderde achtergrond. Collectie: Prentenkabinet, Leiden.

- Evert Paul Veltkamp 4
Verwoede verzamelaars
Wat verzamelen verzamelaars van Couperus?

- Ruurd Hielkema 23
Relaas van een ongelukkige reis
Louis Couperus in Spanje

- Verzamelwoede** 37
LCG-donateurs en hun Couperiana

- Yumiko Kunimori 46
Nippon in Nippon
Ontstaan en ontvangst van de Japanse vertaling van Couperus' reisbrievenbundel

3 Geachte donateurs

- 14 Eliane Odding
De constructie is leidend
Drie boekbanden ontworpen door Berlage

- 33 Hester Meuleman
Een Nederlandse operaheldin
Een interview met de makers van de opera Eline

- 44 De passatist

- 54 Nieuwsbrief Louis Couperus Museum
Van en over Couperus en anderen
Korte Arabesken
't Citaat

Stichting Louis Couperus Genootschap

Erevoorzitter:

Prof. dr. F.L. Bastet †

Comité van aanbeveling:

Mevr. prof. dr. E.J. Etty

Prof. dr. J.L. Goedegebuure

Mevr. prof. dr. M.G. Kemperink

Prof. dr. M. Klein

Mevr. prof. dr. J.E. Koch

Drs. A. Meinderts

Bestuur:

Drs. Annebeth Simonsz

Drs. Con Molenaar

Drs. Inge van Es

Drs. John Soedirman

Drs. Lieke van Boven

Drs. Hester Meuleman

Drs. José Ursum-Kuilboer

Bijzonder hoogleraar Literaire Kritiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Auteur van onder meer de biografie *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*.

Emeritus hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Leiden en criticus van *Trouw*. Auteur van onder meer *Decadentie en literatuur, Wit licht; poëzie en mystiek in de Nederlandse literatuur van 1890 tot nu, Stille venijnen; verderf en verdersers in het werk van Louis Couperus en Kellendonk, een biografie*.

Hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Promoveerde op een proefschrift over de Nederlandse fin de siècle-roman, *Van observatie tot extase. Sensitivistisch proza rond 1900*. Publiceerde onder andere *Het verloren paradijs. De literatuur en cultuur van het Nederlandse fin de siècle, Nederlands toneel in het fin de siècle 1890-1900* en 'Louis Couperus en de temperamentenleer'.

Was tot 2008 universitair hoofddocent van de Radboud Universiteit Nijmegen. Was hoogleraar Nederlandse Taal en Cultuur aan de Universiteit van Lublin in Polen. Auteur van onder meer *Over Eline Vere van Louis Couperus; Louis Couperus en Pier Pander; Couperus en het Corpus Hermeticum* en *Noodlot en Wederkeer*. Ontvanger van de Couperuspenning 2007.

Emeritus hoogleraar Neerlandistiek aan het Istituto Universitario Orientale in Napels. Auteur van onder meer de dissertatie *De koningsromans van Louis Couperus* en *Zingende lijnen, gebeeldhouwde impressies* (Couperus Cahier I).

Directeur van het Literatuurmuseum en van de Stichting Lezen. Publiceerde essays over en brievenedities van onder meer de schrijfsters Anna Blaman, Emmy van Lohorst en Sonja Witstein en bereidt een biografie over Anna Blaman voor. Publiceerde onder andere *Den Haag, je tikt er tegen en het zingt. Literair Den Haag vanaf 1750*.

Voorzitter
Penningmeester
Secretaris
Algemeen lid
Algemeen lid
Algemeen lid
Algemeen lid

**Louis
Couperus
Genootschap**
Spiegelstraat 20a, 2332 BD Leiden
www.louiscouperus.nl

*De Stichting Louis Couperus Genootschap is door de Belastingdienst per 1 januari 2009 aangewezen als een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) met het nummer 8020.53.397. Giften aan de stichting zijn aftrekbaar van de inkomsten- en vennootschapsbelasting.
Kamer van Koophandel: 41157707.*

Geachte donateurs,

‘M aak je toch niet wijs, dat er veel invloed uitgaat van kunstenaars. Alle kunsten zijn ivoren torentjes met kleine deurtjes, voor de ingewijden. Op het leven hebben ze bijna geen invloed. Al die malle definities, gegeven van kunst, van Kùnst, door je moderne auteurs: kunst is dit... kunst is dát....: het is één serie van opgeschroefde zinnen. Kunst is amusement, en een schilder is een amuseur, een componist ook, een romancier ook.’ In deze tijden van culturele verschraling door coronamaatregelen klinken deze zinnen, hoewel ze een typisch voorbeeld zijn van Couperus’ ironie, van Lot Pauws uit *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* wat onheilspellend. Toch blijft kunst belangrijk, of het nu amusement is of dieper graaft en daarom gaan wij dapper verder met het verzamelen van Couperus.

Uit de onder de lezers uitgezette enquête blijkt dat het merendeel *Arabesken* toch het liefst in gedrukte vorm ziet en dat sloot mooi aan bij ons idee om aandacht te besteden aan de vernieuwing van de vormgeving. Zoals u ziet, heeft *Arabesken* een nieuw jasje gekregen. Onze vormgever Pim Oxener heeft een nieuwe omslag ontworpen en het lettertype en de verdere vormgeving van *Arabesken* aangepast. Daar zijn wij hem zeer erkentelijk voor.

Ook is deze editie eenmalig in kleurendruk uitgebracht, als medicijn tegen de grauwe werkelijkheid van deze coronatijd en ook omdat onze Genootschapsdag dit jaar tot onze spijt geen doorgang kon vinden. We hebben een nieuwe datum geprikt (zie daarvoor Korte Arabesken) en hopen van harte u deze keer wel weer te kunnen ontvangen.

Daarnaast ondergaat ons bestuur momenteel de nodige veranderingen. Na afscheid te hebben genomen van Peter Hoffman en Toni Termeulen, die wij zeer hartelijk willen danken voor hun inzet voor het Louis Couperus Genootschap, verwelkomen wij in het bestuur Con Molenaar als penningmeester en José Ursem-Kuilboer die samen met Inge van Es de PR en communicatie van het Genootschap gaat verzorgen. Dat betekent ook dat Lieke van Boven het secretarisschap nu volledig van Inge van Es heeft overgenomen. Ten slotte heeft ondergetekende, na met veel plezier hoofdredacteur van *Arabesken* te zijn geweest, besloten daar eind komend jaar mee te stoppen, omdat het tijd is voor nieuwe bezigheden, waardoor daar een vacature voor open staat (zie ook daarvoor Korte Arabesken).

In dit nummer neemt Evert Paul Veltkamp u uitgebreid mee in de verzamelaarswereld en heeft u zelf met enthousiasme uw foto's van uw eigen Couperiana ingestuurd. Yumiko Kunimori vertelt over het ontstaan en de ontvangst van haar Japanse vertaling van *Nippon*. Ruurd Hielkema neemt u mee op reis naar het Spanje van Couperus. Eliane Odding legt het verband uit tussen de ontwerpen van de boekomslagen en de gebouwen van Berlage. En ik interviewde de makers van de opera *Eline*, naar *Eline Vere*. Verder zijn er uiteraard onze vaste rubrieken.

Wij wensen u veel leesplezier en een goede gezondheid toe en hopelijk tot ziens in het nieuwe jaar! 🍀

Namens het bestuur en de redactie,
Hester Meuleman

Verwoede verzamelaars

Het Louis Couperus Genootschap besteedde in 1999-2000 in een serie van drie artikelen in *Arabesken* aandacht aan verzamelaars van het werk van Louis Couperus. Maar over het verzamelen van diens werk valt nog meer te vertellen, evenals over andere verzamelaars. Hieronder volgt een inleiding over, een overzicht van verzamelaars en hulpmiddelen voor verzamelaars.

Door Evert Paul Veltkamp

Tot in de jaren 1940 waren er nog nieuwe eerste drukken te koop van werken van Louis Couperus (1863-1923). Want meteen al na zijn overlijden taande de belangstelling voor hem. Het duurde tot 1935 voordat een tweede druk van *De boeken der kleine zielen* verscheen, nadat de uitgever Van Kampen van tevoren bij verschillende schrijvers had geïnformeerd of dat de moeite waard zou zijn,¹ om vervolgens de lovende reacties te verwerken in een wijd verspreide folder. Helaas, zelfs het lovende stuk daarna van Menno ter Braak (1902-1940) vermocht die belangstelling nauwelijks te verhogen.² Voor verzamelaars van het werk van Couperus was dit dus nog een ideale tijd waar ook de latere biograaf Bastet en de verzamelaar Pitlo hun voordeel mee hebben gedaan.³

Sinds het verschijnen van de uitgebreide biografie van Frédéric Bastet (1926-2008) over Louis Couperus in 1987 is de belangstelling voor deze schrijver, die na zijn overlijden was weggezak, enorm toegenomen. In de jaren die daaraan voorafgingen was er al wel meer aandacht voor hem gekomen door de productie van enkele televisieseries en -films, zoals *De boeken der kleine zielen* en *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* Deze toenemende belangstelling voor de schrijver werd nog groter na de verschijning van de fotobiografie van Bastet in 1991 en vooral na de oprichting van het (tweede) Louis Couperus Genootschap in 1993. Die gegroeide belangstelling heeft eveneens geresulteerd in een toenemende vraag van verzamelaars naar het werk van en over Couperus, hetgeen ook tot hogere prijzen op die markt heeft geleid.⁴

Verzamelaars

Wat verzamelen verzamelaars van Couperus? Soms is dat natuurlijk heel eenvoudig: de werken die je als lezer aardig vindt. Maar er zijn boeken vol geschreven over waarom iemand uiteindelijk een serieuze verzamelaar wordt en wat dan zijn verzamelobjecten worden. Tot de verschijning van de *Volledige Werken*

Louis Couperus (VWLC, 1987-1996) was het in ieder geval voor wetenschappelijke studies noodzakelijk veel eerste, want enige drukken te bezitten. De verschillende biografen wijzen daarop. De *Verzamelde werken* (VW, 1952-1957) waren volstrekt onvolledig, en zeker wegens het ontbreken van veel feuilletons daarin, was het schrijven van een gedegen biografie eigenlijk onmogelijk.⁵ Nu kan echter iedere liefhebber van het werk van Couperus het stellen met de zeer goed verzorgde VWLC. Maar liefhebbers gaan al gauw verder, en willen dus meer. Vaak begint het met eerste drukken, maar het hiernavolgende wil aangeven wat er nog meer aan verzamelobjecten is. Daarbij wordt dit beperkt tot boeken, hoewel echte melomanen nog meer verzamelen, zoals secundaire literatuur in de vorm van krantenknipsels of tijdschriftartikelen, sigarenbandjes, taartdozen of manchetknopen, verband houdend met het subject van hun belangstelling. Enkele verzamelaars

Van oude mensen de dingen die voorbijgaan..., Dit is één van de slechts twee bekende exemplaren gebonden in heel perkament naar het ontwerp van Chris Lebeau. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek KW GW A100830.

passeren hierna de revue.

Henri Dirkx

Een van de mooiste bibliotheekverzamelingen van ook Nederlandstalige literatuur bevond zich in Antwerpen: bij Henri Dirkx (1904-1980), die eigenaar was van het familiebedrijf de confiserie Suikerjans en met die laatste naam ook wel werd aangeduid.⁶ Zijn Nederlandstalige verzameling kwam op 23 juni 1981 in Utrecht op de veiling.⁷ In die verzameling bleken enige bijzondere Couperus-items te zitten: boeken uit de eigen bibliotheek van Couperus, met nog eigenhandige correcties van de auteur, zoals in de perkamenten editie van *De boeken der kleine zielen* maar ook in *De berg van licht* terwijl het unieke, speciaal voor de auteur in heelperkament gebonden exemplaar van *Herakles* bij het Amsterdamse antiquariaat Schuhmacher belandde. Dirkx had deze exemplaren aangeschaft op de veiling in 1961 uit de nalatenschap van de

weduwe Couperus-Baud.⁸ Het is bekend welke boeken uit 1961 aan wie verkocht werden; enkele van die titels kwamen vervolgens terecht, behalve bij Dirkx, bij Schuhmacher, Johan Polak en Pitlo. Merkwaardigerwijze kwamen enkele van die boeken na onder andere de veiling van Suikerjans collectie in 1981 alsnog terecht bij een grote Couperusverzamelaar: J.A. Eekhof.⁹

W.M.S. Pitlo-van Rooijen

In Nederland maar ook in Vlaanderen waren/zijn enkele grote verzamelaars van het werk van de schrijver. Twee daarvan zijn vooral bekend geworden doordat hun collecties in openbare verzamelingen terechtkwamen. De eerste was die van mevrouw W.M.S. Pitlo-van Rooijen (1901-1992) die op 19 april 1984 werd overgedragen aan de Stads- of Athenaeumbibliotheek te Deventer (SAB).¹⁰ Zij begon te verzamelen, zo vertelde zij aan Yvonne Laudy, in de Tweede Wereldoorlog, in 1942, na het lezen van *Antiek toerisme*.¹¹ Zij richtte zich op alle drukken van het werk van Couperus, waarbij zij zelf al geconstateerd had dat sommige drukken, zoals de tweede van *Wereldvrede*, nooit hadden bestaan. Voorts verzamelde zij veel vertalingen en secundaire literatuur. De collectie is geïnventariseerd.¹² Overigens vond niet de hele collectie haar weg naar Deventer. Een deel werd aangeboden bij een veilinghuis in Haarlem op 3 juni 1992.¹³ Bij de presentatie van de gedrukte catalogus hield H.T.M. van Vliet een lezing waarin hij aanstipte dat de drukgeschiedenis van Couperus' werk verwarrend is en sommige drukken nooit hadden bestaan.¹⁴

J.A. Eekhof (1928-2007) (foto als afgedrukt in: Korteweg (2010)).

Jan Eekhof

Een andere, nog veel indrukwekkender collectie werd bijeengebracht door

ds. J.A. Eekhof (1928-2007), ook wel aangeduid als 'de dominee'.¹⁵ Ook zijn verzameling kwam tot stand gedurende vele decennia. Deze is vele malen groter en veelzijdiger dan die van mevrouw Pitlo en omvat onder andere ook manuscripten, brieven en opdrachtexemplaren. De collectie zoals die zich sinds 9 juni 2006 bevindt in de Koninklijke Bibliotheek (KB) is geheel ontsloten; het deel in het Literatuurmuseum is niet gedetailleerd ontsloten. Aan deze collectie is op televisie, radio en in de pers veel aandacht besteed.¹⁶ Na de overdracht zijn er verscheidene artikelen verschenen die stilstaan bij de inhoud van deze collectie. Gezien de unica hierin, waaronder enkele boeken uit Couperus' eigen collectie met verbeteringen van zijn hand, zal een dergelijke verzameling nooit meer tot stand kunnen komen.

Hoewel de Eekhof-collectie dus zeer veelomvattend is, ontbreken er merkwaardig genoeg verschillende belangrijke uitgaven. Dat gold niet alleen voor bibliotheek uitgaven maar ook gewone. Zo leek de KB niet te beschikken over een exemplaar van: Johan Polak, *De oudheid bij Louis Couperus. Louis Couperus lezing gehouden op 3 november 1989 in de Nieuwe Kerk te 's-Gravenhage door Johan Polak* (Amsterdam, Athenaeum Polak & Van Gennep, 1989). Maar ook de hele *Oranjerie*-serie van Sierk van Althuis leek in die collectie te ontbreken. Zelfs andere uitgaven leken onwaarschijnlijk genoeg afwezig te zijn, zoals *Louis Couperus. Lion of the season, of Louis Couperus in den vreemde* (eerste druk uit 1989). Ook *Zeet kleine Couperologie voor Frédéric Bastet* is niet in de Eekhof-collectie van de KB aanwezig. Of het uitgaafje *Voorhout* van Simon Carmiggelt, De Egelpers-uitgave en *Intieme impressie* (Mikado Pers, 1991) echt nooit in de Eekhof-collectie hebben gezeten, waag ik zeer te betwijfelen.

In maart 2013 kwam namelijk, na de verhuizing van de weduwe mr. Wicky Eekhof-de Vries, nog een hele verzameling stukken uit de zogenaamde Eekhof-collectie tevoorschijn waarin enkele van de hier genoemde, zogenaamd ontbrekende uitgaven zich bevonden; deze verzameling werd in de genoemde maand aangeboden door het Haagse Antiquariaat Fokas Holthuis; de KB had geen pecunia veil om deze restcollectie over te nemen waarna zij overging naar een particulier (mededeling Antiquariaat Fokas Holthuis). Overigens werden dubletten uit de collectie afzonderlijk te koop aangeboden.¹⁷

Ruud Veen

Een volgende collectie werd bijeengebracht door het antiquariaat van Max en Wilma Schuhmacher en is in 2007 in haar geheel overgenomen door een kleinzoon van Couperus' belangrijkste uitgever, L.J. Veen. Ruud Veen heeft deze collectie nog uitgebreid, en voorzien van foto's ontsloten op een website.¹⁸ Hierin worden zeer veel verschillende uitgaven en varianten vermeld en afgebeeld, vaak met minieme verschillen, en mede beschreven op basis van de informatie van de Schumachers. De collectie wordt beschouwd als de tweede van de Schuhmachers. Ze hadden er al eentje in 1963 toen zij een fameuze catalogus uitbrachten waarin enkele uitgaven uit Couperus' eigen bezit, zoals *Herakles* in perkament, met eigenhandige aantekeningen, die nu deel uitmaakt van de Eekhof-collectie.¹⁹ Maar Veen heeft de Schuhmacher/Veen-collectie dus flink aangevuld en uitgebreid, niet het minst ook op het gebied van vertaald werk door onder andere de incorporatie van de verzameling van Ronald Breugelmans (1943-2010). De collectie beperkt zich wel tot 1973, het jaar waarin de auteursrechten op het werk van Couperus vervielen.

Andere particuliere verzamelingen

Er bestaan nog meer privécollecties die uit de aard der zaak niet altijd bekend of

toegankelijk zijn. In het tijdschrift van het *Louis Couperus Genootschap* is in een serie van drie artikelen aandacht besteed aan verzamelingen, zoals die van de toenmalige penningmeester van het genootschap, Han Peek.²⁰ Ook aan de verzameling van de Vlaming Luc Daems is ooit aandacht besteed.²¹ De meest recent opgebouwde collectie is die van de stripuitgever Hans Matla die in iets meer dan tien jaar tijds een enorme collectie bijeen wist te brengen, met bijvoorbeeld een in 2009 uniek gedacht exemplaar van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* in perkament, waarvan in 2013 plotseling een tweede exemplaar opdook dat terecht kwam in de Eekhofcollectie in de Koninklijke Bibliotheek.²² En zo werd Matla nog in 2019 eigenaar van een bijzondere collectie opdrachtexemplaren.²³ Buiten de bekende privécollecties bestaan er nog andere, bijvoorbeeld die waarin zich de stoelen en de prullenbak die ooit van de schrijver zelf waren, bevinden.²⁴ Van Vliet noemt in *De correspondentie* ook nog een verzamelaar: 'Slechts één Couperus-verzamelaar heeft geweigerd de paar briefjes van de auteur in zijn bezit voor deze uitgave ter inzage te geven'.²⁵ Ook andere verzamelaars hadden bijzonder werk van Couperus, zoals Johan Polak (1928-1992)²⁶ en Boudewijn Büch (1948-2002).²⁷

Hulpmiddelen voor verzamelaars: bibliografieën

Om erachter te komen welke bijzondere exemplaren er allemaal bestaan van het werk van en over Louis Couperus, en die zich dus eigenlijk in iedere bijzondere Couperus-collectie zouden moeten bevinden, kan worden gerefereerd aan de verschillende bibliografieën die zijn verschenen.

Eerste bibliografie van boekhandel Dijkhoffz

Al in 1923, enkele maanden na het overlijden van Louis Couperus, verscheen een eerste bibliografie van zijn werken (en vertalingen).²⁸ Die verscheen ter gelegenheid van een tentoonstelling bij de Haagse boekhandel Dijkhoffz die daar overigens een prijslijst van nog leverbare uitgaven bij liet drukken, op hetzelfde papier, in hetzelfde lettertype en formaat als de bibliografie.²⁹ Vier jaar na verschijnen, werd daar nog de eerste bibliofiele uitgave van Couperus aangeboden, namelijk *De ode*, tegen f15,30

De prijslijst en bibliografie meldden luxe uitvoeringen van Couperus' werk: de bibliografie alleen de zogenaamde 'weelde-uitgave' van *De komedianten*, de prijslijst een luxe uitvoering van de tot dan toe verschenen twee bundels *Proza*, in perkamenten of leren band, genummerd één tot en met honderd (overigens wordt in de literatuur daarna nooit melding gemaakt van een perkamenten uitvoering van die bundels, noch van een nummering ervan).³¹ Daarnaast bood Dijkhoffz een luxe, leren uitvoering aan van *Lucrezia*.

De bibliografieën van P.H. Muller, Henri van Booven en L.J. Veen

Het christelijke literaire tijdschrift *Opwaartsche Wegen* bevatte in 1927 de volgende, uitgebreide bibliografie van zowel primaire als secundaire literatuur van Couperus.³² Bibliograaf P.H. Muller vermeldde de werken van Couperus evenals de verschillende drukken, maar maakte geen onderscheid in gewone, luxe of bibliotheek uitgaven. Dat laatste gebeurde evenmin in de uitgebreide bibliografie die is opgenomen in de biografie van Henri van Booven uit 1933.³³

Een volgende opgave van de meeste van Couperus' werken is te vinden in *Kort overzicht van de geschiedenis* van L.J. Veen uit 1947 en het daarop in 1962 verschenen supplement; dit betreft uiteraard alleen de bij Veen uitgegeven werken.³⁴ Deze opgave is nogal beknopt en geeft evenmin een indicatie van gewone, luxe en bibliotheek uitgaven.

Stapert-Eggen, Van Winden en Van Vliet

Daarna is het bibliografisch vrij stil rond Couperus. Wel verscheen in 1990 de *Catalogus van de Couperus-collectie geschonken door W.M.S. Pitlo-van Rooyen aan de Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer*. Dit is echter inderdaad een catalogus van een verzameling en geen bibliografie. Dat laatste alleen al niet omdat niet alle tot de overdracht van de schenking verschenen uitgaven zijn opgenomen. Evenmin staan hier alle luxe uitgaven in, dan wel zijn ze niet terug te vinden. Zo is bijvoorbeeld niet duidelijk of het genummerde exemplaar van *De ode* uit deze collectie een uitgeversband, ingenaaid of halfperkament (en in welke variant?), of een privéband

Na zijn overlijden in 1932 worden de boeken uit de bibliotheek van de schrijver Is Querido geveild. Foto: Spaarnestad Photo.

betreft. Uit de bibliografische beschrijving van de uitgave van *Zijn aangenomen zoon* van Sub Signo Libelli wordt evenmin duidelijk om welke van de zes verschillende uitvoeringen het hier gaat.³⁵

Een uitgebreide bibliografie is het *Repertorium Louis Couperus*, samengesteld in drie delen door Marijke Stapert-Eggen. Zij geeft een uitvoerige opgave van onder andere alle tot dan toe bekende drukken van het werk van Couperus, maar ze maakt geen onderscheid in luxe, bijzondere en gewone uitgaven; bibliothele publicaties zijn hierin overigens wel opgenomen.

Een goede poging van enumeratie van Couperus' werken is Van Windens *Louis Couperus* in eerste editie uit 1994, ook al beperkt zich deze bibliografie dan weer tot de eerste drukken. Hierin worden allerlei uitvoeringen aangegeven. (Ook dit werd begeleid door een verkooptentoonstelling van de Leidse antiquaar, zoals de eerste bibliografie dat werd door die van de Haagse boekhandelaar Dijkhoffz.)

Al zes jaar later bleek uit het werk van Van Vliet, *Versierde verhalen*, dat Van Winden nog niet uitvoerig genoeg geweest was. De laatste besprak overigens vooral de verschillende uitgaven met de verschillende boekbanden van Couperus. Die uitgave beperkte zich ook in de tijd (1884-1925) en is evenmin te beschouwen als een volledige bibliografie. Daarnaast miste ze ook bepaalde uitvoeringen zoals die in halfinnen van *De ode*.³⁶ Bovendien is al gewezen op andere gebreken ervan³⁷.

Overzicht van bibliothele uitgaven van Pippel & Voskuil en Veltkamp

In 2006 verscheen weer een 'bibliografie', zij het hier dan ook een deel-bibliografie, als dit woord hier wel gebruikt kan worden. Zij is beperkt tot de *Bibliothele uitgaven van en over Louis Couperus*, samengesteld door Arnold Pippel & Menno Voskuil.³⁸ Zij merken echter op: 'De luxe-edities van reguliere handelsuitgaven hebben wij ook buiten beschouwing gelaten'. Die laatste vonden wel een plaats in de uitgave van schrijver dezes: *Luxe, bijzondere en bibliothele uitgaven van Louis Couperus* die verscheen ter gelegenheid van het Couperusjaar in 2013.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld de brief van Lodewijk van Deyssel aan Uitgeverij P.N. van Kampen uit 1935 in de collectie van het *Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum* (verzameling *Sine Qua Non*, of Eekhof-collectie). Maar ook de folder geeft citaten uit de door Van Kampen ontvangen brieven. Een aantal van deze originele brieven is in het verleden op de markt gekomen.
2. Zie Menno ter Braak, 'Tachtiger meer dan Tachtiger', naar aanleiding van de herdruk uit 1935 van *De boeken der kleine zielen*, in: idem, *Verzameld werk* IV. Amsterdam, 1951, p.78-87.
3. Zie hiervoor: F.L. Bastet, *Couperus verciert*. Den Haag, 2000, p.16: 'Graag wil ik de collectioneurs van nu toch even plagen: *Orchideeën* 2e druk f. 3,75. *Eene Illuzie* 1e druk f. 3,50. *Williswinde* 1e druk f. 1,90. *Hooge Troeven* 1e druk f. 1,75. Een zeldzame overdruk van *Noodlot* uit *De Gids* f. 0,75. *Eline Vere* 1e druk f. 1,- (drie deeltjes, dus 33 1/3 cent per deeltje). Die tijden zijn voorgoed voorbij.' Ook in F.L. Bastet, *Al die*

verloren paradijzen...Van & over Louis Couperus. Amsterdam, 2001, p.271.

4. Voor (het verzamelen van) eerste drukken verwijst ik naar de uitgave: Piet van Winden, *Louis Couperus in eerste editie. Een overzicht van de oorspronkelijke uitgaven van zijn werk*. Leiden, 1994. Voor alle andere drukken en andere uitgaven van Couperus tot 1992: Marijke Stapert-Eggen, *Repertorium Louis Couperus*. Amsterdam, LM, 1992. 3 delen. [Opplage: 5 gedrukte, enkele tientallen gefotokopieerde exemplaren]. Zie voorts: Arnold Pippel en Menno Voskuil. *Het boek van adel. Bibliotheek uitgaven van en over Louis Couperus 1916-2006*. Den Haag, 2006 [opplage: 65 exemplaren waarvan I-XV in halfperkament gebonden door Binderij Phoenix te Middelburg] en: Evert Paul Veltkamp, *Luxe, bijzondere en bibliofiele uitgaven van Louis Couperus. 140 uitgaven en hun varianten*. Brussel, 2013 [opplage: 33 exemplaren]; dit artikel is een bewerking van de inleiding van dit laatste werk.
5. Louis Couperus, *Verzamelde werken*. Amsterdam [etc.], 1952-1957. 12 delen. Zie over de controverse over deze uitgave met name: Wilma Scheffers, 'Fred Batten en de 'Couperus-rel' in 1952', in: *Louis Couperus Genootschap Nieuwsbulletin* nummer (1997) nr.9 (mei), p.17-24. (Overigens wordt geregeld aangegeven dat de VW verschenen in de periode 1953-1957, maar dit zal komen omdat deel I in 1953 verscheen, maar het eerst verscheen deel was VI en dat werd plechtig gepresenteerd tijdens een gala-avond in de Haagse Koninklijke Schouwburg op 17 oktober 1952, en waarvan toen het eerste exemplaar door de initiatief-nemende uitgever Geert van Oorschoot werd overhandigd aan de weduwe van Louis Couperus.)
6. Zie over hem: Piet J. Buijnters, *Geschiedenis van de Nederlandse bibliofiele. Boek- en prentverzamelaars 1750-2010*. Nijmegen, 2010, p.184-188, en eerder uitgebreider: idem, "'Suikerjan' of de perversies van een boekenverzamelaar", in: *De Parelduiker* 13 (2008) nr.1, p.50-67.
7. *Nederlandse en Vlaamse letterkunde en boekkunst*. Utrecht, J.L. Beijers, 23 juni 1981. Zie hierover ook: Evert Paul Veltkamp, 'Exorbitante prijzen op literaire veiling', in: *Nederlands Dagblad*, 26 juni 1981.
8. *The Second portion of the library of Dr. J. Wille. Emeritus Professor of Amsterdam Free University*. Utrecht, J.L. Beijers, 26th and 27th April 1961. Deze boeken uit de collectie Couperus-Baud werden opgenomen als supplement onder de nummers a-v op p.125-126 van de veilingcatalogus.
9. In de Eekhofcollectie in het Haagse Literatuurmuseum bevinden zich kopieën van de betreffende Beijers-catalogus met opgave van alle kopers en de opgebrachte prijzen. Uiteindelijk kwamen vijf van die items uit 1961 bij Eekhof terecht, twee uit de Dirckx, twee uit de Schuhmachercollectie, en een uit die van ene Van Duin. Zie hiervoor ook: Evert Paul Veltkamp, 'Enige aantekeningen bij publicaties over de collectie-Eekhof', *Arabesken* 15 (2007) nr. 30 (november), p.40-43.
10. Ter gelegenheid van die overdracht verscheen de uitgave: Louis Couperus, *Hoe een roman geschreven wordt*. Deventer, 1984 [opplage: 125 exemplaren].
11. *De Telegraaf*, 10 maart 1984.
12. *Catalogus van de Couperus-collectie geschonken door W.M.S. Pitlo-van Rooyen aan de Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer*. 1990 en: Antje Kohlrausch, *Inventaris van vier archiefdozen behorende tot de Couperus-collectie van W.M.S. Pitlo-van Rooyen*. Deventer, 1993.
Helaas is de gedrukte catalogus van de Pitlo-collectie op afstand moeilijk te gebruiken: zo ontbreekt gedetailleerde informatie over de edities van *De ode*, *Modern toerisme*, *Zijn aangenomen zoon*, ... Aan de collectie werd ook aandacht besteed door Petra Teunissen-Nijse, 'De Pitlo-collectie. Een gekoesterde schat'. In: *Nieuwsbulletin Louis Couperus Genootschap* (1995) nr.6 (november), p.32-35.

13. Veiling bij Bubb Kuiper Veilingen te Haarlem, 3 juni 1992; hieronder bevonden zich ook boeken met opdrachten van Albert Vogel jr. en Frédéric Bastet aan mevrouw of het echtpaar Pitlo. Het is niet duidelijk waarom zulke opdrachtexemplaren buiten de overdracht aan de SAB bleven (thans in particulier bezit).
14. Zie: H.T.M. van Vliet, *Couperus verzamelen. Lezing, gehouden op 12 oktober 1990, bij de presentatie van de catalogus van de Couperus-collectie geschonken door W.M.S. Pitlo-van Rooyen aan de Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer*. Arnhem, 1991.
15. Zie over hem, behalve het in de volgende noot genoemde tijdschriftnummer over zijn collectie:
R. Breugelmans, 'In memoriam J.A. Eekhof. Enige persoonlijke herinneringen'. In: *Arabesken. Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap* 15 (2007) nr.29 (mei), p.55-56, en: Anton Korteweg, 'Jan Adam Eekhof: Den Haag 26 oktober 1928 - Leiden 22 maart 2007'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2008-2009* (2010), p.65-72.
16. Zie vooral: *De Parelduiker* 12 (2007) nr.1 waarin verscheidene artikelen gewijd zijn aan de Eekhof-collectie; het openingsartikel geeft ook biografische details over de verzamelaar.
17. Zie: *Catalogus 71. Louis Couperus. Doubletten uit de collectie Sine qua non aangevuld met een selectie uit onze eigen voorraad*. Leiden, 2006.
18. Zie: <http://www.couperus-collectie.nl>.
19. Zie: *Catalogus 175: Van en over Louis Couperus*. Amsterdam, Antiquariaat Schuhmacher, 1963. De catalogus bevatte enkele werken uit het bezit van Louis Couperus die na het overlijden van diens weduwe geveild waren: *Aan den weg der vreugde*, 1e druk; *Extaze*, 1e druk; het genoemde exemplaar van *Herakles* in perkament; *Jan en Florence* (1917); *Langs lijnen van geleidelijkheid*, 1e druk; *Legende, mythe en fantasie* (1918); *Over lichtende drempels*, 1e druk; *Van en over alles en iedereen*, 8 delen in 4 banden (zonder deel IV), in leer, met aantekening van de schrijver in deel V; *De zwaluwen neêr gestreken...* in perkamenten band (nu in collectie-Veen).
20. Zie: Karin de Graaff, 'Couperus verzamelen (II). Een vraaggesprek met Han Peek' In: *Arabesken. Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap* 8 (2000) nr.15 (mei), p.19-21.
21. Zie: Luc Daems, 'Een Couperuscollectie'. In: *Vlaanderen* 50 (2001) nr.5 (november-december), p.267-270.
22. Matla werkt aan een overzicht waarin zoveel mogelijk van de hem bekende varianten zijn beschreven van Couperus' uitgaven uit de periode 1884-1925. Dit overzicht gebruikte hij al bij de verkoop van doubletten uit zijn collectie zoals die bijvoorbeeld werden aangeboden tijdens de Couperus-internetveiling van Catawiki op 17 januari 2013.
23. Zie: H.T.M. van Vliet, "'Deze serie mijner boeken." Opdrachtexemplaren van Couperus'. In: *Arabesken. Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap* 27 (2019) nr.54 (december), p.4-20, en: Evert Paul Veltkamp, 'Een belangrijke Nederlandse restaurator. Louis Couperus en de gesigneerde opdrachten aan Derix de Wild'. In: *Arabesken* 27 (2019) nr.54 (december), p.21-22.
24. Zie: veilingcatalogus *European sculpture, early furniture and works of art. Amsterdam, Sotheby's, Tuesday, December 19, 2000* (lotnummer 253). Zie ook: Menno Voskuil, 'De stoelen van Couperus.' In: *Arabesken* 9 (2001) nr.17 (mei), p.22-23. (Overigens bevinden deze zich inmiddels niet meer in het bezit van het Antiquariaat Fokas Holthuis; mededeling van het antiquariaat.)
25. *Louis Couperus, De correspondentie. De commentaar*. Amsterdam, 2013, p.406.
26. De boeken zijn van 11-13 mei 1993 verkocht bij veilinghuis J.L. Beijers te Utrecht; de handschriften

bevinden zich nog in het archief van Polak in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

27. Bij diens veiling bij *Bubb Kuyper Veilingen* te Haarlem op 31 mei 2005 kwam een handschrift van Couperus tevoorschijn: *De oermensch en de complicatie der dingen* (lotnummer 2241).
28. Henri Borel, *Louis Couperus. Bibliographie. Samengesteld ter gelegenheid van de Couperus-tentoonstelling. Kunstzalen "Arti" van den boekhandelaar M. Dijkhoffz Plaats 27, 's-Gravenhage. 's-Gravenhage, Dijkhoffz, 1923* (met supplement, 1933). Minder bekend en uiterst zeldzaam is een exact gelijke uitgave van deze bibliografie die vermeldt op de titelpagina dat deze verscheen 'ter gelegenheid van de Couperus-tentoonstelling, bovenzalen van den Boekhandel Hijman, Stenfert Kroese en Van der Zande, Koningstraat 64, Arnhem, november-december 1923'; van deze laatste titeluitgave zijn twee exemplaren bekend, afkomstig uit de nalatenschap van de heer Hijman (in particulier bezit).
29. [Prijzlijst] *Verkrijgbaar bij: M. Dijkhoffz's boekhandel voorheen A. van Hoogstraten & Zoon, Den Haag, Plaats 27. Tel. H 2252 onderstaande boeken van Louis Couperus. 's-Gravenhage, 1923; of een dergelijke prijslijst ook verscheen bij de tentoonstelling in Arnhem is mij niet bekend.*
30. Het moet hier dus gaan om de halfperkamenten uitvoering; de ingenaaide uitvoering kostte immers f_{10} [= € 59 (2013); f_{15} = € 89 (2013)]. Zie hiervoor: Evert Paul Veltkamp, 'Een nieuwe uitvoering van Louis Couperus' *De Ode* opgedoken'. In: *De Boekenwereld* 23 (2006-2007) nr.2 (december 2006), p.81-83.
31. Ook Van Winden en Van Vliet maken geen melding van een genummerde oplage, noch van een perkamenten uitvoering. Zie: Piet van Winden, *Louis Couperus in eerste editie*. Leiden, 1994, en: H.T.M. van Vliet. *Versierde verhalen. De oorspronkelijke boekbanden van Louis Couperus' werk (1884-1925)*. Amsterdam/Antwerpen, 2000 (oplage: 25 in heelleer gebonden exemplaren in foedraal, I-XXV, naast de gewone handelseditie).
32. P.H. Muller, 'Bibliografie' (X, XI en XII, 1e, 2e en 3e gedeelte). In: *Opwaartsche Wegen* 5 (1927-1928), p.173-176, 204-208, 235-240.
33. Henri van Booven, *Leven en werken van Louis Couperus*. Velsen, 1933 (oplage: 1000 met numerator genummerde en gesigioneerde exemplaren).
34. Th.J. van der Wal, *Kort overzicht van de geschiedenis van L. J. Veen's uitgeversmaatschappij N. V. Amsterdam, 1887 1 maart 1947*. Amsterdam, 1947; en: *Supplement tot 1962 op het kort overzicht van de geschiedenis van L. J. Veen's uitgeversmaatschappij N. V. Amsterdam, 1887 1 maart 1947*. Amsterdam, z.j.
35. Helaas maakt dit, zoals vermeld, de catalogus van de Pitlo-collectie ongeschikt om op afstand bibliografisch van nut te zijn. De Deventer lezing van Van Vliet geeft bovendien nog eens heel duidelijk aan hoe onontbeerlijk een precieze beschrijving van de verschillende uitgaven en uitvoeringen van Couperus' werken is. (Zie: H.T.M. van Vliet, *Couperus verzamelen*. 1991.)
36. Zie Veltkamp, 'Een nieuwe uitvoering van Louis Couperus' (2006); deze ommissie is des te verwonderlijker daar deze zich toen al in de openbare collectie van het Louis Couperusmuseum bevond.
37. Zie: R.J.A. te Rijdt, 'De ontwerpen voor boekbanden van Louis Couperus' werk in het Rijksprentenkabinet, Amsterdam: een addendum bij H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen. De oorspronkelijke boekbanden van Louis Couperus' werk (1884-1925)*'. In: *De boekenwereld* 18 (2001-2002) nr.2 (december 2001), p.84-99; en: Rob Aardse, 'Reactie van een lezer'. In: *De boekenwereld* 18 (2001-2002) nr.2 (december 2001), p.100-101. Ook de website van Ruud Veen geeft vaak aan dat een bepaalde variant bij Van Vliet ontbreekt.

De constructie is leidend

Tussen 1895 en 1905 ontwerpt H.P. Berlage drie boekbanden voor Couperus-uitgaven van L.J. Veen. Een zorgvuldige bestudering van deze boekbanden laat zien dat Berlages architectuurfilosofie dat decoraties nooit de functionaliteit en constructie van een gebouw in de weg mogen zitten, ook op de ontwerpen van zijn boekomslagen van toepassing is.

Door Eliane Odding

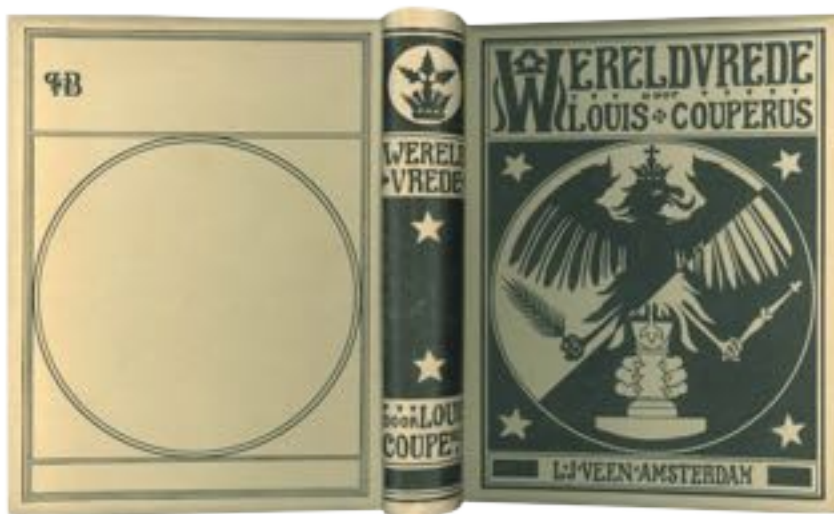
De verschuiving van ambacht naar industrie die in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn intrede deed, had grote gevolgen op economisch, sociaaleconomisch maar ook stedenbouwkundig niveau. Vanaf 1870 groeide, voor het eerst in de geschiedenis, de Nederlandse stedelijke bevolking sneller dan op het platteland. Spoedig was de bevolking in de grote steden verdubbeld. Louis Couperus schreef hierover in 1915 in *Het Vaderland*: ‘Wat mij zonder overdrijving duizelig maakt in Den Haag zijn de nieuwe wijken, is de nieuwe stad, zijn al die brandnieuwe straten.’¹

Een van de beroemdste Nederlandse architecten uit deze periode is Hendrik Petrus Berlage (1856-1934). Enkele iconische gebouwen en planologische projecten die we van zijn hand kennen zijn het gebouw van ‘de Algemeene’ (1893), de Beurs van Berlage (1903), het gebouw voor het Kunstmuseum Den Haag (1935), de Berlagebrug (1928) en de uitbreidingsplannen voor Amsterdam bekend als Plan Zuid (1917). Naast zijn werk als architect, was Berlage ook werkzaam als ontwerper en grafisch vormgever.² Tussen 1895 en 1905 ontwierp Berlage drie boekomslagen voor romans van Couperus. Een interessante combinatie van praktijken, wat vragen oproept over de verhouding tussen Berlages grafische ontwerpen voor de romans van Couperus en zijn architectonische werk.

Een uitgever met een neus voor creatief en commercieel succes

In 1887 vestigde uitgever Lambertus Jacobus Veen zich in Amsterdam. Terwijl Veen bezig was naamsbekendheid te generen in de Nederlandse hoofdstad was de dan nog vrijwel onbekende auteur Louis Couperus bezig aan zijn debuutroman. Hoewel het eerste, en meest bekende boek van Couperus, *Eline Vere* (1889), niet verscheen bij Uitgeverij L.J. Veen, reageerde Veen snel en adequaat op het succes van Couperus, en in mei 1892 verscheen Couperus’ eerste roman bij deze uitgeverij (*Extaze*).³ De snelheid waarmee Veen reageerde op de populariteit van Couperus is exemplarisch voor de neus van de uitgever voor creatief en commercieel succes. De

jaren waarin Veen de boeken van Couperus uitbracht, vormde tevens de periode waarin de Nieuwe Kunst, ook wel de Art Nouveau, tot bloei kwam. Ook hierbij lieten de creativiteit en commerciële aanleg van Veen hem niet in de steek. Het is niet toevallig dat de ontwerpen die Veen liet maken voor de boekbanden van Couperus aansloten bij de artistieke ontwikkelingen van de Nieuwe Kunst. De omslagen van deze beroemde romans zijn veelal bijzondere voorbeelden van deze artistieke beweging met ontwerpen van onder anderen Willem Wenckebach (1860-1937), Richard Roland Holst (1868-1938), Jan Toorop (1858-1928) en Chris Lebeau (1878-1945).⁴ Ook Berlage werd meermaals door Veen benaderd met de vraag of hij omslagen wilde ontwerpen. Dit leidde tot een drietal samenwerkingen: de boekbanden voor de publicaties *Wereldvrede* (1895) en *Hooge troeven* (1896), en het ontwerp voor de gehele heruitgave van Couperus' romans in 1905, hierna genoemd *Werken*.

Boekband ontworpen
door H.P. Berlage voor
Wereldvrede, 1895.
Den Haag Koninklijke
Bibliotheek, KW
COUP0354.

Wereldvrede (1895)

Het eerste ontwerp van Berlage voor een roman van Couperus was het omslag voor *Wereldvrede*. De auteur had aan zijn uitgever voorgesteld om hiervoor het Couperus-familiewapen te gebruiken. Couperus hechtte veel waarde aan zijn familiewapen waarop een duif afgebeeld stond met een olijftak in zijn snavel, vliegend naar de zon.⁵ Een wapen vol symboliek voor vrede, wat hij waarschijnlijk hoogst passend vond voor het verhaal. Couperus had echter wel aangegeven dat hij, indien het wapen gebruikt zou worden, het ontwerp van tevoren wilde keuren om ingeslopen fouten te voorkomen. Of dit een reden was voor Berlage om het familiewapen niet te gebruiken is onduidelijk. De ontwerper heeft er uiteindelijk voor gekozen om zelf een afbeelding te maken gebaseerd op het karakter van de

Boekband ontworpen
door H.P. Berlage voor
Hooge Troeven,
1896. Den Haag,
Koninklijke
Bibliotheek, KW
COUP0373.

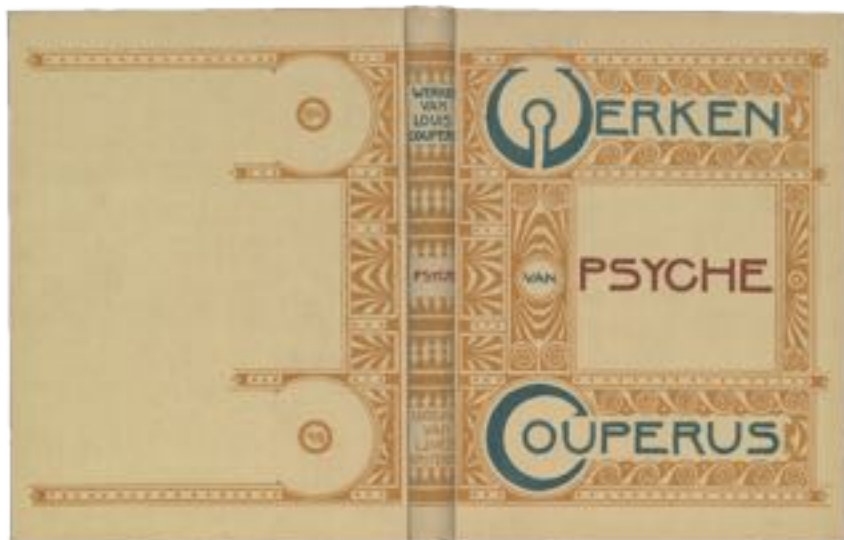

hoofdpersoon uit de roman: Othomar XII. De pion, afgebeeld op het boekomslag, staat symbool voor deze keizer en is door Berlage gedeeltelijk zwart-in-wit, en gedeeltelijk wit-in-zwart gemaakt om deze literaire dubbelfiguur – diplomaat en idealist – weer te geven. De klauw die zich om de sokkel van de pion vouwt, symboliseert het noodlot. Opvallend in de vormgeving voor deze publicatie is de geometrische verhouding tussen voor- en achterzijde van de boekband. De strakke lijnen die aan de voorkant van het omslag de titel, het symbool en de details van de uitgever van elkaar scheiden lijken door het boek heen te zijn gedrukt. Terwijl de achterkant van het omslag vrij is van verdere decoratie zijn deze lijnen wel overgenomen. Het ontwerp viel helaas niet in de smaak bij de auteur. In een brief naar zijn uitgever schreef Couperus dat hij het ontwerp zeer rouwig vond, zo zwart op wit.⁶

Hooge troeven (1896)

Het tweede omslag voor een roman van Couperus dat Berlage in opdracht van Uitgeverij L.J. Veen ontwierp, was voor *Hooge troeven*. Ditmaal koos Berlage voor een meer florale decoratie, met een warme kleurschakering: roodbruin op crèmekleurig linnen. Dit ontwerp kreeg wel de goedkeuring van Couperus. In een brief aan zijn uitgever, gedateerd op 2 juni 1896, schrijft Couperus: ‘Hooge Troeven ziet er goed uit.’⁷

Het omslag, bestaande uit lijnen en decoraties waarin de vier symbolen uit het kaartspel elk in een hoek zijn afgebeeld, spiegelt zich over de rug van het boek naar de achterzijde. Met deze spiegeling legt de architect-ontwerper de nadruk op

Boekband ontworpen
door H.P. Berlage voor
Psyche uit de serie
Werken, 1905.
Den Haag, Koninklijke
Bibliotheek, KW
COUPo810.

de drie verschillende onderdelen van het boek: voorkant, rug en achterkant. Het zwaartepunt van de decoratie ligt rondom de rug, als het ware het centrum en focuspunt van het omslag.⁸

Werken (1905)

Tien jaar na het eerste boekomslag dat Berlage ontwierp, werd hij opnieuw door Veen benaderd. Ditmaal om een omslag vorm te geven voor een complete serie van het werk van Couperus dat zou verschijnen bij Uitgeverij L.J. Veen. Het was inmiddels 1905 en de populariteit van het werk van de Nederlandse romanschrijver was sterk gedaald. Het uitbrengen van deze nieuwe reeks was een poging van Veen om zijn voorraden te slijten. De boeken waren te koop in drie verschillende uitgaven: als losse delen in een papieren omslag, met de oorspronkelijke omslagen, en met een speciaal voor deze serie ontworpen omslag door Berlage.⁹ Deze laatste versie werd door hoogleraar Louis Gans in de jaren zestig als volgt omschreven: 'In dit ontwerp [...] dat de traditionele, strakke indeling van de neogotiek met een nieuw lettertype en een uit de Art Nouveau gedestilleerd, bijzonder verfijnd ornament verbindt, maakt men kennis met een van de hoogtepunten uit de Nieuwe Kunst in de boekband-kunst.'¹⁰ Opvallend in het ontwerp is dat Berlage opnieuw gebruik maakt van decoratie die de constructie van het omslag benadrukt. De ronde vormen die aan de voorkant van het omslag de letters W[erken] en C[ouperus] benadrukken zijn aan de achterkant als uitsparingen weergegeven. De decoratieve lijnen zijn zowel aan de boven- als onderzijde doorgetrokken over de rug naar de achterkant en vormen tezamen met de uitsparingen aan de achterzijde van het omslag een soort schaduw van de vormgeving aan de voorzijde.

Amsterdam, Muntplein,
De Nederlanden van
1845, 1894-1895.
Foto: Stadsarchief
Amsterdam, maker
onbekend, ca. 1900,
publiek domein.

Verschillende schetsen gingen het uiteindelijke ontwerp voor. Berlage maakte met de eerste schetsen twee ongelukkige fouten. De ontwerper was ervan uit gegaan dat *Eline Vere* ook bij uitgeverij Veen was verschenen, en had deze titel gebruikt voor het ontwerp, deze publicatie was echter in 1889 verschenen bij uitgeverij P.N. van Kampen. Tevens had Berlage de voorletters van uitgever Veen omgedraaid.”

Den Haag, Kerkplein,
De Nederlanden van
1845, 1895-1896.
Foto: Maker onbekend,
collectie Haags
Gemeentearchief, ca.
1900, publiek domein.

Gezicht op het
Damrak en de Beurs
van Berlage, Andries
Jager (toegeschreven
aan), in of na 1903-
1905, collectie:
Rijksmuseum
Amsterdam, RP-F-
Fo0928-X, publiek
domein.

De constructie is leidend

Gedurende de periode waarin Berlage zijn ontwerpen voor *Wereldvrede* en *Hooge troeven* vervaardigde, ontwierp hij tevens de gebouwen voor de verzekeringsmaatschappij De Nederlanden van 1845 in Amsterdam (1894-1895) en Den Haag (1895-1896).¹² De nieuwe uitgave van de serie *Werken* verscheen in 1905, twee jaar na de bouw van het nieuwe beursgebouw in Amsterdam. Opvallend is dat de gevels van Berlages gebouwen allen eenzelfde soort vlakheid bevatten. Decoraties zijn niet

Boekband ontworpen
door J. Toorop voor
God en Goden, 1903.
Den Haag, Koninklijke
Bibliotheek, KW
COUP0581.

aangebracht aan de buitenzijde, op de constructie van de bouwwerken, maar bevinden zich als het ware *in* de constructies. Berlage gaf zijn gebouwen een esthetische vorm middels de rondingen van muren en hoeken, de specifieke plaatsing van ramen en deuren, de balkonhekken en de afwisseling van materialen, om zo niet de constructie en daarmee de functie van een bouwwerk te ondermijnen.¹³

De gedachte dat decoratie de constructie en functie van een object moest ondersteunen, of het nu om een bouwwerk, een stoel of een boek ging, loopt vanaf het laatste decennium van de negentiende eeuw als een rode draad door het oeuvre van Berlage, en werden door de architect-ontwerper niet alleen toegepast in zijn ontwerpen, maar hij schreef er ook veelvuldig over.¹⁴ Zo was Berlage van mening dat architectuur gekenmerkt werd door de relatie tussen de functionaliteit van een architectonische constructie en de esthetiek van het ontwerp.¹⁵ Het is volgens hem de mens eigen om structuren te decoreren met ornamenten. Dit zou echter strijdig zijn met het maken van een puur en tijdloos ontwerp, vond de architect-ontwerper. Berlage beweerde namelijk dat de schoonheid van architectuur onlosmakelijk verbonden was met de functionaliteit van een bouwwerk. Hij stond alleen decoratie als *onderdeel* van de bouwconstructie toe. Als dit niet het geval was, zou de structurele vorm, en daarmee het centrale aspect van het gebouw, verloren gaan.¹⁶

Decoratie en constructie in Berlages boekbanden

Deze verhouding tussen decoratie, constructie en vorm is ook zichtbaar in de boekbanden die Berlage ontwierp voor de romans van Couperus. Hoewel alle drie de boekbanden wel degelijk gedecoreerd zijn, ligt de nadruk telkens weer op de

constructie en vorm van het object: het boek. In het ontwerp voor *Hooge Troeven* benadrukt Berlage de constructie van het omslag door voor- en achterzijde te spiegelen. Beide zijden maken onderdeel uit van het boekomslag waardoor niet alleen de voorkant van vormgeving voorzien dient te worden. Hoewel bij veel publicaties rond de eeuwwisseling enkel nog de voorkant van een boekomslag werd vormgegeven, zijn er steeds meer ontwerpers die zich, net als Berlage, bezig gaan houden met de achterzijde van het boek. Eveneens in de omslagen ontworpen voor de romans van Couperus is dit veelvuldig zichtbaar. Enkele voorbeelden zijn de ontwerpen van Toorop (*God en goden* 1903), Lebeau (*De stille krachten* 1900) en De Vries Jr. (*Noodlot* 1898). Deze omslagen blijven echter veel decoratiever van aard dan de ontwerpen van Berlage.

De ontwerpen van Berlage voor *Wereldvrede* en *Werken* zijn ontwerptechnisch misschien nog wel interessanter dan die van *Hooge Troeven*. Op deze twee boekbanden heeft de architect-ontwerper de voor- en achterzijde niet gespiegeld, maar enkel een gedeelte van de decoraties op de voorkant overgenomen op de achterkant. Voor *Werken* creëerde hij op de achterzijde als het ware een soort schaduw van de voorzijde. En bij het ontwerp voor *Wereldvrede*, geeft hij het gevoel dat de structurele lijnen van de decoratie door het boek zijn gedrukt. Hiermee benadrukt Berlage de relatie tussen voor- en achterzijde en achterliggende ideologie van de constructie die leidend is op een nog ingenieuzere en subtielere wijze dan in zijn ontwerp voor *Hooge Troeven*.

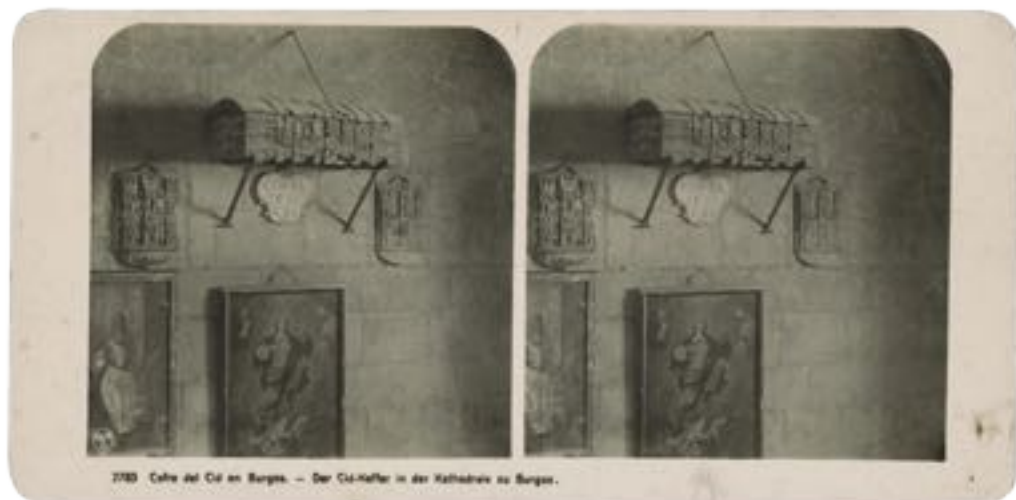
Met zijn ontwerpen voor *Wereldvrede* en *Werken* accentueert Berlage de structurele hiërarchie van het object. Hoewel de voorzijde, als beginpunt van het boek, de belangrijkste zijde vormt, heeft de achterzijde wel degelijk een rol in het totaalontwerp, en mag niet vergeten worden.

Conclusie

Vanaf het laatste decennium van de negentiende eeuw wordt de overtuiging van Berlage, dat decoratie bij toegepaste vormgeving niet de constructie in de weg mag zitten, een uitgangspunt in zijn ontwerppraktijk. Of het nu gaat om een bouwwerk of een boekband, de schoonheid van een ontwerp is onlosmakelijk verbonden met de functionaliteit. In Berlages architectuur uit zich dit in relatief vlakke gebouwen waarbij de hand van de architect te vinden is in de afwerking van hoeken, het gebruik van materiaal en de plaatsing van deuren en ramen. Ook in de ontwerpen voor de boekbanden voor Couperus dringt dit gedachtegoed door en verliest Berlage de constructie en functie van een boekband geen moment uit het oog. Hoewel Berlage wel degelijk gebruik maakt van decoraties, blijft de statische vorm van het boek en de boekband telkens het uitgangspunt voor het ontwerp.

Noten

1. Jan de Bruijn, 'Moderne tijd, Nieuwe Kunst?' in: Jan de Bruijn, *Art Nouveau in Nederland*. Den Haag, 2015, p.15.
2. Tanja Ledoux, *Berlage. Als boekband ontwerper, illustrator en typograaf*. Wageningen, 1988.
3. Eline Vere verscheen een jaar eerder (1888) als feuilleton in *Het Vaderland*; H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen. De oorspronkelijke boekbanden van Louis Couperus' werk [1884-1925]*. Amsterdam, 2000, p.16-19, 129.
4. H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen*. p.24.
5. F.L. Bastet, *Louis Couperus. Een biografie*. Amsterdam, 1987, p.33.
6. H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen*. p.159; Louis Couperus, L.J. Veen, Frédéric Bastet (red.), *Waarde heer Veen. Brieven van Louis Couperus aan zijn uitgever*. Den Haag, 1977, p.106.
7. Louis Couperus, H.T.M. van Vliet (red.), *De correspondentie, 2 delen*. Amsterdam, 2013, p.173.
8. Ernst Braches, *Het boek als nieuwe kunst 1892-1903. Een studie in art nouveau*. Utrecht, 1973, p.323.
9. H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen*. p.331-332.
10. Louis Gans, *Nieuwe kunst. De Nederlandse bijdrage tot de Art Nouveau. Decoratieve kunst, kunstnijverheid en architectuur omstreeks 1900*. Utrecht, 1966, p.59; H.T.M. van Vliet, *Versierde Verhalen*. p.332.11. H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen*. p.331-332.12. Pieter Singelenberg, *H.P. Berlage. Idea and Style. The quest for modern architecture*. Utrecht, 1972, p.70-73.13. H.P. Berlage, *Schoonheid in samenleving*. Tweede druk. Rotterdam, 1924.
14. H.P. Berlage, 'Bouwkunst en impressionisme', in: *Architectura* 22 (1894), pp.93-95.
15. H.P. Berlage, *Schoonheid in samenleving*, p.13.
16. H.P. Berlage, *Schoonheid in samenleving*, p.20-25; Eliane Odding, 'Tussen grafische vormgeving en architectuur. Twee affiches van Berlage,' in: *Article* 22 (2019), p.56-59.

LOUIS COUPERUS IN SPANJE

Relaas van een ongelukkige reis

In de lente van 1913 bezoekt Couperus voor het eerst én voor het laatst in zijn leven Spanje. De reis voert hem in straf tempo langs de belangrijkste culturele hoogtepunten van het land. In de volgorde van de marsroute zijn dat Barcelona, Valencia, Córdoba, Sevilla, Granada met het Moorse toverpaleis Alhambra, Madrid met het Museo del Prado en het nabije El Escorial, Ávila, Toledo en Burgos. Voor ware Spanjeliefhebbers leest dit als een droomreis, in het beste seizoen om Spanje en zeker Andalusië te bezoeken. Wel zouden zij er meer tijd voor uittrekken dan de elf weken die Couperus zich gunt. Maar een droomreis wordt het voor Couperus niet, eerder een drama met een enkele positieve uitschieter. Het land heeft hem zonder twijfel vriendelijk en gastvrij ontvangen, maar de liefde blijkt niet wederkerig.

Door Ruurd Hielkema

In de feuilletons die Couperus over deze grand tour schrijft, is de uit andere dagboekbladen welbekende Italiaanse huisvriend Orlando de charmante en vrijgeveige reisgenoot van het echtpaar Couperus-Baud. Of toch niet? In zijn biografie oppert Van Gemenen de mogelijkheid dat het gezelschap uitsluitend uit Louis en Elisabeth bestond. Zijn enige, maar niet onbelangrijke argument is dat Couperus tijdens de gehele rondreis zo'n 1.900 gulden opneemt, wat voldoende

*Kist van El Cid in de
kathedraal van
Burgos, anoniem,
ca. 1890-ca. 1920.
Foto: Rijksmuseum,
RP-F-F07707,
publiek domein.*

Gezicht op de 'patio de los Evangelistas' in El Escorial, Juan Laurent, ca. 1857- ca. 1900. Foto: Rijksmuseum, RP-F-00-35, publiek domein.

zou zijn om in het relatief goedkope Spanje van die tijd met z'n tweeën een kleine drie maanden zeer comfortabel rond te kunnen reizen'. Het is een interessant gedachte-experiment. Voor een fantastisch auteur als Couperus, die *Dichtung* en *Wahrheit* gemakkelijker mengt dan een bakker bloem en gist met water, ware het een eenvoudig kunstje om Orlando *Spaansch Toerisme* in te fantaseren. Wél is het de vraag of Couperus zonder zijn stoere vriend de langdurige nachtelijke wandeling

had durven maken zoals beschreven in *Avila*². Of uit eigener beweging de slachtpartij van een stierengevecht zou hebben bezocht³. Of even de oversteek naar Marokko zou hebben gemaakt⁴.

Hoe het ook zij, we zullen het waarschijnlijk nooit weten, het duo of trio reist. En hoe. Eerste klasse, zo'n 4.000 km door Spanje in trage maar comfortabele treinen. Het in startpunt Barcelona aangeschafte kilometerboekje, Interrail *avant la lettre*, is goed voor vijfduizend spookkilometers. Na terugkomst in de Catalaanse hoofdstad zijn er daarvan zo'n vierduizend opgesoupeerd. De vergelijking met de wijze waarop veel Amerikanen of Japanners Europa 'doen', om naderhand thuis de foto's maar eens te gaan bekijken, dringt zich hier onvermijdelijk op. Zo veel reisdoelen in zo weinig tijd werkt de oppervlakkigheid van indrukken per definitie in de hand. De opeenstapeling van desillusies die Couperus ervaart zal het reistempo eerder hebben versneld dan vertraagd – een nare vicieuze cirkel.

Sol y sombra

Wie wil weten wat Couperus in essentie van Spanje vindt, kan volstaan met lezing van 'Sol y sombra'⁵, zon en schaduw, de zevende feuilleton van een veel grotere reeks die tussen april en december 1913 in *Het Vaderland* verschijnt. Het verhaal wordt pas na terugkeer in Barcelona geschreven, en is een terugblik en afrekening in één. De titel is ontleend aan de benaming van de twee soorten entreekaartjes voor een stierengevecht in Spaanse arena's, de goedkope (in de zon) en de duurdere voor plaatsjes in de schaduw. Couperus vindt het een mooie metafoor voor het leven, en ook voor zijn reis door Spanje.

De weidse landschappen vanuit de trein blijken in 'Sol y sombra' misschien wel de liefste herinneringen aan het land. Maar Barcelona bekoort niet. Valencia verveelt. Córdoba is niet meer dan een moskee. Sevilla is zelfs een vreselijk oord, met als bizar hoogtepunt de nasi goreng in een Indonesisch restaurant. Zo lamenteert Couperus verder, dreinend en drammend als een dwarse dreumes die zijn zin niet krijgt. Hij schuwt daarbij het gebruik van dramatische adjectieven niet. Want somber en grauw is het land, vreselijk melancholisch, onadembaar treurig en bovenal donker of zwart. Het finale oordeel is dan nog bijna mild, een poging tot verontschuldiging: 'Spanje is mij niet antipathiek – daarvoor is er te veel moois in dit land – maar Spanje is mij niet sympathiek'.⁶ Nee, het is niet een brochure van het Spaans Bureau voor Toerisme die Couperus hier schrijft. Misschien zaten de omstandigheden, die Couperus in 'Sol y sombra' omfloerst benoemt, ook niet mee. Bastet oppert dat hij daarmee wellicht refereert aan zorgen over de gezondheid van Elisabeth die kort na de reis, in de zomer van 1913, in München inderdaad in het ziekenhuis moet worden opgenomen.⁷ Maar ook dit blijft speculeren, zoals de vraag of Orlando er nu wel of niet bij was evenmin met zekerheid kan worden beantwoord. Bovendien, een blozend-gezonde Elisabeth zou Couperus' oordeel

over Spanje waarschijnlijk toch niet wezenlijk hebben beïnvloed.

31 'Vaderlandjes'

Desillusie, verdriet of ongeluk kan echter een goede stimulans zijn voor vakkundig schrijverschap. Daarbij is Couperus zijn leven lang een broodschrijver pur sang.

Ook in Spanje moet hij de productie voor *Het Vaderland* op peil houden om

*Alhambra, Marius
Bauer, 1910. Foto:
Rijksmuseum,
RP-P-2002-134,
publiek domein.*

inkomen te genereren. De 31 feuilletons die Couperus aan de reis wijdt, behoren zeker niet tot zijn beste werk maar zijn toch voor een deel (en zeker voor de liefhebber) prettige kost. Ze leveren bovendien een interessante kijk in de psyche van de schrijver, zij het meer aanvullend op wat we al weten dan dat ze nieuwe inzichten bieden. Bijvoorbeeld als het gaat om de onderwerpkeuze, die op voorhand bijna voorspelbaar is.

Waar Couperus *niet* over schrijft

Want waar hij zeker *niet* over schrijft, is het Spanje van 1913. Een enkele losse opmerking in de feuilletons verradt dat hij weet heeft van het maatschappelijke en economische klimaat in het land dat hij doorkruist. Die tijdgeest is er woelig en enerverend, als opmaat tot de zwartste periode uit de moderne Spaanse geschiedenis, de Spaanse burgeroorlog. De mogelijke autonomie van Baskenland, Catalonië en ook Andalusië zijn dan al belangrijke thema's. De troon van Alfonso XIII wankelt. Hij maakt tijdens zijn koningschap drieëndertig verschillende regeringen mee en overleeft drie aanslagen op zijn leven, waarvan één in... 1913. Het oproer kraait eens te meer als reservisten worden opgeroepen om de weerstand tegen de Spaanse overheersing in de Noord-Afrikaanse steunpunten te breken.

Code *naranja* dus, maar terwijl buiten de brandy vloeit en het anarchisme bloeit, zet Couperus op zijn hotelkamer een kopje kamillethee en vult een feuilleton met een verslag van de belegering van Saguntum (219 v. Chr.).⁸ Esthetiek en esthetisering in plaats van engagement – van een *Nuttelooze Toeschouwer* zoals hij zichzelf in 1914 omschrijft⁹, kun je niet anders verwachten.

Van en over stadjes en steden, helden en schilders

De onderwerpen waarover Couperus wél schrijft, voor een beperkt deel nog tijdens de reis, maar hoofdzakelijk naderhand in München en Florence, zijn in twee categorieën onder te verdelen. Ongeveer een derde van de feuilletons bevat impressies van de steden die het gezelschap bezoekt. Waarschijnlijk is dit onderhoudende en niet al te zware lectuur voor de lezers van *Het Vaderland*, ondanks de eerder gemereerde en zonder omhaal van woorden beschreven desillusies. Het daardoor denkelijk gevoede gebrek aan inspiratie brengt hem er zelfs toe om alinea's uit zijn *Baedeker*, de toenmalige *Lonely Planet*, min of meer letterlijk over te schrijven.¹⁰

In het overgrote deel van de verhalen staan echter niet steden, maar historische helden en schilders centraal. Heel scherp kan die verdeling echter niet worden gemaakt. Zo is het bezoek aan de Alhambra in Granada aanleiding om, verspreid over vier feuilletons, uit te weiden over de lange reeks bewoners van dit paleis. De trip vanuit Madrid naar Burgos nodigt vooral uit om te verhalen over El Cid, de legendarische veldheer van het koningshuis van Castilië. *Ávila* brengt hem in de sferen van de heilige Teresa, karmelietes en mystiek dichteres, terwijl het uitje naar

El Escorial vooral de kans biedt om eens grondig in de psyche van koning Filips II te duiken.

El Museo del Prado

De plaatsen en plekken die Couperus bezoekt, zetten dus niet aan tot overpeinzingen over het heden. Integendeel, ze leiden rechtstreeks naar het voor hem veel interessantere verleden. Extremer nog is dit in zijn portretten van El Greco, Bartolomé Murillo en Diego Vélasquez, voor Couperus de drie grootste klassieke Spaanse schilders. Hij zag en bewonderde werk van hen in het Madrileense El Museo del Prado en naderhand, tijdens het schrijven van de feuilletons, in de *Alte Pinakothek* in München. Vergeleken met de meer luchtige stukken over Spaanse steden moeten deze feuilletons zelfs voor de geschoolde lezers van *Het Vaderland* toch pittige kost zijn geweest. Opvallend is dat Francisco Goya, van wie als officiële hofschilder ook vele doeken in het Prado hingen, in *Spaansche Toerisme* niet aan de orde komt. Ook dit is een voorbeeld van een onderwerp waarover Couperus niet schrijft, hoewel hij eind 1913 losjes oppert dat hij dat misschien wel had kunnen doen.¹¹ Maar Goya is bij uitstek de schilder van gruwel, wreedheid en waanzin. Het werk van deze voorloper van het realisme zal minder in de smaak zijn gevallen bij Couperus, minnaar der klassieken. Overigens duurt het tot ver in de twintigste

Gezicht op Ávila,
anoniem, 1851-ca. 1890.
Foto: Rijksmuseum:
RP-F-F01138-AD,
publiek domein.

eeuw voordat Goya de kunsthistorische aandacht krijgt die hij op basis van zijn talent al veel eerder verdiende.

De Ongelukkige

Het in literair opzicht meest waardevolle resultaat van Couperus' Spaanse omreis is de roman *De ongelukkige*. Het boek verhaalt over de lotgevallen van de laatste Moorse koning in het Alhambra, Boabdil of, in het Moors, Aboe-Abdallah, die in 1492 de sleutels van het koninkrijk Granada moet overhandigen aan het katholieke vorstenpaar Ferdinand en Isabel. Na een kleine achthonderd jaar overheersing wordt de val van het islamitische rijk in Spanje daarmee bezegeld.

In de feuilletons 'Wie de Alhambra bewoonden I-III' geeft Couperus de verhaallijn van de roman al volledig weg, inclusief het plot. Maar een doodzonde is dat niet, want dat plot is in 1913 al ruim vierhonderd jaar bekend. We lezen de observaties van een dan al geïnteresseerde schrijver die in de psychologie van de hoofdrolspelers ruim voldoende aanknopingspunten vindt voor een roman. Hiermee overstijgen deze verhalen het anekdotische niveau waarop Couperus in zijn feuilletons over andere Spaanse helden grotendeels blijft steken.

De bron

In 'Wie de Alhambra bewoonden IV' maakt Couperus melding van de belangrijkste bron voor deze feuilletons en voor de latere roman, de Amerikaanse diplomaatschrijver Washington Irving (1783-1859). Hij was, met permissie van de autoriteiten, één van de laatste bewoners van de Alhambra en schreef aan de hand van oude kronieken verschillende boeken over het paleis. Couperus beschrijft Irving als een voorbeeldig, in de historie geïnteresseerd toerist, als een brave boekenwurm en een gemoedelijk schrijver. Ook de opmerking dat Irving 'aardige boekjes'¹² schrijft, geeft blijk van enig dedain – Couperus kan op momenten bijzonder vilein zijn. Toch is hij wel degelijk schatplichtig aan de Amerikaan als het gaat om de bronnen voor *De ongelukkige*. De in dit kader vaak genoemde titels *Tales of the Alhambra*

Arabishe poort van
St. Etienne in Burgos,
anoniem, ca. 1900.
Foto: Rijksmuseum,
publiek domein.

(1832) en *Legends of the conquest of Spain* (1835), ook van Irving, hebben in de ontstaansgeschiedenis van De ongelukkige géén belangrijke rol gespeeld.¹³ Dit geldt wel voor *The Chronicle of the Conquest of Granada* (1829), tenminste: zo lang het gaat om de loop der gebeurtenissen, de geografische aanduidingen en de belangrijkste personages.

Van kroniek naar roman

Als Couperus in het najaar van 1913 dan toch besluit om de roman te gaan schrijven, gaat hij met zijn basismateriaal aan de gang of beter, aan de haal. Het volledig katholieke perspectief uit de kroniek wordt verdeeld over beide kampen, met grote consequenties voor de verhaallijnen en de bijbehorende personages. De historische figuren krijgen inhoud, kleur en psychologische duiding: het worden mensen. Waar in de kroniek de personages ondergeschikt zijn aan de gebeurtenissen, krijgt Boabdil in de roman de absolute hoofdrol en treedt ook Morayma, zijn vrouw, veel meer voor het voetlicht. Couperus' Drie Witte Wijzen die Boabdil de noodlotsvoorspelling doen, welhaast gemodelleerd naar de heksen uit Shakespeare's *Macbeth* of Merlijn uit de legende van Arthur, zijn in de kroniek niet meer dan een raad van wijze mannen. Het motief van de vermeende overspelgeschiedenis van Morayma komt geheel uit Couperus' kroontjespen of uit een nog onbekende bron, maar zeker niet van Irving.

Bovenal kiest Couperus in de roman als hoofdthema de onvermijdelijke loop der dingen, een thema dat alles bepaalt en waar de vaak zwaar aangezette symboliek zeer nauw bij aansluit. Zo schept hij een noodlotsverhaal dat naadloos past in zijn omvangrijke oeuvre. Aan een ongelukkige rondreis danken we dus een volwaardige Couperiaanse roman, boeiende literatuur, ondanks de hier en daar aanwezige woordkunst. Zelfs liefhebbers van Spanje kunnen er veel in terugvinden dat hun voorkeur onderbouwt en een feest van herkenning teweegbrengt. Dat de schrijver het land balorig en nurks bereisde, ach... misschien is een glimlach van de lezer hier wel op zijn plaats.

Spanje vs. Italië

Blijft de vraag waarom Couperus zo weinig opheeft met Spanje. Welnu: hij reist er rond als de man die elke nieuwe vlam vergelijkt met zijn eerste, op tragische wijze verloren gegane grote liefde, daarmee alle volgende kandidaat-partners bij voorbaat op kansloze achterstand zettend. Eerlijk is dat niet. Italië en Spanje zijn geen vergelijkbare grootheden, maar landen en volken met een andere mentaliteit en een eigen stijl. Waar een Italiaans gesprekje over het weer op buitenstaanders al snel de indruk maakt van een stevig uit de hand gelopen burenruzie, daar praten Spanjaarden gewoon over *sol... y sombra*.

Dat er in de Spaanse ziel nog steeds meer zwaarte zit dan in de Italiaanse, is ook

terug te vinden in de contemporaine literatuur. In Spanje is de burgeroorlog nog immer een open zenuw, en daarom ook een belangrijk thema voor hedendaagse schrijvers zoals Almudena Grandes, Antonio Muñoz Molina en Jaume Cabré. Italië worstelt wel, maar toch veel minder, met zijn fascistische verleden. De nieuwe generatie auteurs, onder wie Paolo Giordano, Niccolò Ammaniti en Paolo Cognetti, kiest in haar romans zonder veel oog voor conventies juist voor universele, hedendaagse onderwerpen. Het zal de verklaring zijn waarom zij in Nederland veel beter gelezen worden dan de Spanjaarden.

Feitelijk geeft Couperus Spanje dus geen kans, omdat het anders is dan Italië en daarmee niet voldoet aan zijn verwachtingen. Gelukkig heeft hij zich daar tijdens het schrijven van *De ongelukkige* goed overheen kunnen zetten. Maar ja, toen was hij dan ook terug in Italië.

Noten

1. Rémon van Gemenen, *Couperus. Een leven*. Amsterdam, 2016, p.582.
2. Louis Couperus, 'Avila', in: *Van en over alles en iedereen, Volledige Werken* 35, p.628-p.635.
3. Idem, 'Palmas y pitos', p.542-p.549.
4. Idem, 'Sol y sombra', p.540.
5. Idem, 'Sol y sombra', p.534-p.541.
6. Idem, 'Sol y sombra', p.537.
7. Frédéric Bastet, *Louis Couperus. Een biografie*. Amsterdam, 1987, p.438.
8. Louis Couperus, 'Valencia', in: *Van en over alles en iedereen*, p. 514.
9. Louis Couperus, 'Brieven van den nutteloozen toeschouwer' in: *Van en over mijzelf en anderen, Volledige Werken* 27, p.612.
10. Ruurd Hielkema, *Couperus en Spanje, doctoraalscriptie*. Amsterdam, 1988, p.10.
11. Louis Couperus, 'Jan en Florence', in: *Van en over mijzelf en anderen*, p.368.
12. Louis Couperus, 'Wie de Alhambra bewoonden IV', in: *Van en over alles en iedereen*, p.599.
13. Ruurd Hielkema, *Couperus en Spanje*, p.66-p.68.

Een Nederlandse operaheldin

Aukelien van Hoytema (AvH, libretto), Piet Souer (PS, compositie) en Sigrid van der Linden (SvdL, muziekproductie) zijn momenteel bezig met het maken van een Engelstalige opera *Eline* op basis van *Eline Vere* van Louis Couperus. Ondanks het coronavirus werken zij gestaag door om Eline om te toveren tot operaheldin. Hoe is dit project ontstaan?

Door Hester Meuleman

PS: *Eline Vere* staat al tijden bij me in de kast. Een aantal jaar geleden hoorde ik iemand op de radio gepassioneerd vertellen over het boek. Toen ben ik het boek nog eens gaan lezen en alles ontrolde zich voor mijn ogen. Ik vind dat je enige levenswijsheid moet hebben opgedaan om alle karakters te kunnen doorgronden en dat vond ik een uiterst boeiende exercitie. Al snel ben ik begonnen de muziek te schrijven. Mijn achtergrond ligt eigenlijk meer bij de lichte muziek, al was ik wel altijd geïnteresseerd in klassieke muziek en ga ik ook vaak naar de opera. Mijn moeder was lid van een oratoriumvereniging en ik ging vaak mee, dus muziek is me met paplepel ingegoten. En nu leek de tijd me rijp om mezelf verder te ontwikkelen door het vertellen van dit verhaal door middel van een opera.

*Piet Souer.
Foto: Esther Souer.*

Vervolgens ben ik naar Sigrid van der Linden gegaan. Zij was onder meer adjunct-directeur muziek bij de TROS en tegenwoordig werkt zij als zelfstandig muziekproducent, en zij haalde Aukelien van Hoytema, voormalig directeur muziek bij de TROS en schrijfster van diverse musicals, revues en liedjes, erbij. Wij hebben samen een goede klik, waardoor het prettig samenwerken is en zijn nu zo'n tweeënhalf jaar aan het werk aan dit project.

AvH: Ik had het boek uitgebreid gelezen toen ik twintig was, maar daarna niet meer. Wel heb ik veel van Couperus gelezen en het ook vaak over hem gehad, doordat ik bevriend mocht zijn met Frédéric Bastet. Maar eerlijk gezegd had ik altijd een beetje een hekel aan Eline. Ik dacht: zet nou toch eens door! Het paste waarschijnlijk gewoon niet in die periode van mijn leven. Door de gesprekken die Piet, Sigrid en ik nu over haar hebben ben ik meer van haar gaan houden, en kan ik haar vooral beter volgen, wat natuurlijk een voorwaarde is om dit te kunnen schrijven. Ik vind het wel mooi dat je waardering voor zo'n personage door de jaren heen kan veranderen.

SvdL: De grote uitdaging is op dit moment Eline op de planken te zetten. We zijn in gesprek met diverse orkesten, dirigenten, zangers en regisseurs; daar zijn we tot nu toe heel tevreden over, maar we zitten nu door het coronavirus in een moeilijke tijd voor de culturele wereld. In elk geval hebben we een zangeres voor Eline nodig, die beantwoordt aan het beeld van een jonge, nerveuze vrouw, die vooral wendbaar moet zijn om Elines stemmingen over te brengen en dat goed met haar stem kan uitdrukken. Ook vinden we dat de opera in de tijd van Eline Vere zelf geënceneerd moet worden en niet in het heden.

*Sigrid van der Linden.
Foto: Mohiba Kalil.*

PS: Dat zou niet kloppen. De manier waarop Eline leeft, waarop de mannen haar het hof maken, sluit niet aan bij deze tijd. Al voel ik me wel vrij de muziek mijn eigen wending te geven. Er zijn melodieën die al vanaf mijn vroege jeugd in mijn hoofd zitten en waar deze opera echt een uitlaatklep voor is. De muziek uit *Eline Vere*, zoals *Le Tribut de Zamora* van Gounod, is niet meer bij iedereen bekend, zoals toen, dus ik vind niet dat ik daar precies bij hoef aan te sluiten. Dat is wel een reden om de opera *Eline* te noemen en niet *Eline Vere*, want dan zou ik me wel verplicht voelen er Gounod en Wagner in te stoppen.

AvH: En er zitten natuurlijk minder personages in dan in het boek. Dat zit zo propvol personages, dat is niet te doen op het toneel, en al helemaal niet in een opera. Eline, Betsy, Henk, Fabrice, Otto, St. Clare, Vincent, Paul, Daniël en Elize, George en Emily en de dokter spelen in elk geval een rol, en dat is het wel zo'n beetje. Dat zijn al behoorlijk veel personages voor een opera. Mijn fascinatie is altijd geweest hoe libretto en muziek elkaar kunnen versterken, dus daar doe ik mijn best op. Ik ben als musicoloog ooit afgestudeerd op de opera's van Schubert. Bijna niemand kent die nog, aangezien ze geen succes waren. Schubert was meer een lyricus dan een dramaticus en daardoor vond niemand zijn opera's spannend genoeg. Ik heb heel veel opera's gezien en de vraag welk samenspel tussen tekst en muziek nu het beste werkt, houdt me nog altijd bezig. Het is spannend om het zelf te proberen en het voelt haast arrogant, maar ik vind Eline in elk geval een goede dramatische heldin. We mogen blij zijn met Couperus, dat hij zo'n geschikte heldin voor de opera heeft geschapen. Ze is dramatisch gezien te vergelijken met een Tosca of een Manon Lescaut. Een uitdaging is dat de roman heel veel beschrijvingen heeft, en die kun je niet gebruiken, alleen de dialogen. Maar daar staat tegenover dat Couperus haarscherpe dialogen schrijft die op zichzelf al een verhaal vormen. Er is genoeg dramatiek. Het is ook handig dat ik zelf uit Den Haag kom, ik ken de buurt van Eline goed, dat hielp bij het schrijven. En niet te vergeten het karakter van Eline zelf. Het is interessant omdat dat nerveuze zich steeds meer ontwikkelt, en dat wordt beschreven via al die mannen met wie ze zich bezighoudt. Eerst is er die sprookjesachtige tienerverliefdheid op de zanger Fabrice, dan het meer gewone bij Otto, waar ze niet tevreden mee is. Daarna komt die fascinerende toewijding aan

Aukelien van Hoytema.
Foto: Nico Kroon.

Vincent, waarbij ze hem beter wil maken, iets wat je in je omgeving nog wel eens ziet gebeuren in relaties. Vervolgens komt ze aan in Brussel in een milieu waar ze zich niet echt thuis in voelt, maar waar ze maar wat verdoofd in meedoet en dan komt die St. Clare die haar een spontaan voorstel doet, maar dat durft ze dan weer niet aan. En uiteindelijk stort ze in, beseffend dat het haar niet lukt er wat van te maken.

PS: Dat verkapt erotische wat erin zit maar steeds niet tot bloei komt en dat nerveuze gedrag vind ik zo mooi. Ik heb mensen gekend die zich net zo nerveus gedroegen als Eline, met wie het ook niet goed afliep. Ik vind haar een zeer geloofwaardig personage. Ook ik merk overigens bij het componeren dat het me helpt te lopen op plaatsen waar Eline gelopen heeft in Den Haag, dat het me op de een of andere manier zelfs helpt dat ik op plaatsen ben geweest waar Couperus is geweest, in Zuid-Frankrijk, Italië, Java, dat brengt me in een bepaalde sfeer, het heeft haast iets magisch.

AvH: Verder komt de vertaling van Ina Rilke goed van pas bij het schrijven. Zij gebruikt Engels dat bij de tijd van Eline past en heeft het boek prachtig vertaald.

PS: Die vertaling had ook een goede recensie in *The New York Times*. Zoiets helpt bij het opwekken van interesse voor de opera. We zouden de productie graag in verschillende landen willen uitvoeren en er lijkt wel belangstelling te zijn voor dit verhaal. Daarnaast is het Nederlands niet zo'n makkelijke zangtaal vanwege de keelklanken; het is niet altijd even verstaanbaar. En ik vind dat dit verhaal een internationaal publiek verdient.

SvdL: Het zou niet onmogelijk zijn een Nederlandstalige opera te maken met een Nederlandse cast, als zangers maar in gewoon spreektaal-Nederlands zouden zingen en niet iedere klinker of medeklinker zouden verkleuren tot een soort Duitse klanken. Daarbij wordt in opera een groot volume van de stem gevraagd, wat ook een onduidelijke uitspraak kan veroorzaken. Met een Engelse opera worden bovendien de mogelijkheden voor de casting groter. Ook voor de internationale markt is een Engelse opera interessant. Zelf heb ik overigens alles van Couperus, ik vind zijn karakters vaak goed uitgewerkt en vind ook zijn journalistieke werk interessant om te lezen. Eline is zo boeiend doordat ze haar hele omgeving charmeert ondanks haar gekkigheden. Ik vind het mooi dat Piet er zo door geraakt werd en luister graag naar zijn muziek, die ik ken als harmonisch en melodieuze.

AvH: Ik merk dat dit project me optilt. Lichte muziek is ook leuk om mee bezig te zijn, maar dit is serieuzer, het is een groot project. Ik ben blij dat we eraan begonnen zijn.